

Kring Skotkonungs landamäre

I. Inledning

Med hänvisning till mina bidrag i Göteborg 1991 och Trondheim 1997 finns det ytterligare fynd och faktorer att beakta rörande mina två huvudteman, Svolderslaget år 1000 och en riksgränsöverenskommelse mellan Sverige och Danm. 1013. Samband med nordisk kristnande finns; i mitt perspektiv främst för Sveriges del.

Svolderslaget kom att inträffa i heden tid vad gäller Sverige, medan det några år senare var en kristen riksgränsöverenskommelse. Mellan dessa båda händelser har en annan stor händelse inträffat i Sverige, nämligen kristnandet av Olof Skotkonung ("skotkonongaer"), som därmed blev Sveriges förste kristne kung. Hans dop är dokumenterat som dopet av "seniorm Suigiorum" (svearnas äldste) enligt ett brev från vintern 1008 nämner också mission till andra folk, men årtal saknas. Det finns skäl att dopet inträffat mellan 1005 och 1007.

För situationen före Svolderslaget ger Odd munks skildring i Oláfs saga Tryggvasonar från omkring 1190 ledning genom uppgiften om det planerade mötet som ett bakhåll för kung Olav vid Brännöarna redan på hans färd mit Vendland. Därav förstås, att både kung Svein och kung Olav var kristna, medan Olof Skotkonung var heden då, vilket antagligen Sigvalde jarl och Eirik jarl också var.

II. Aelfrunnda & Svolderslaget

Olaf Tryggvasons krav på Norge 995 och hans bekämpande av hedendomen och inbyggarna i Trøndelag gjorde att både Eirik jarl och Svein jarl måste söka sig från Norge över till det hedna Svitjod. Snorre Sturlasson skriver, att Eirik jarl blev väl mottagen av sveakungen. Det torde i denna situation ha krävts, att Eirik jarl från sveakungen erhållit ett område för sig och sina män och skepp. Som jag ser det bör området Aelfrunnda ha sitt ursprung i denna situation. Områdesnamnet bör ha med trönder att göra.

Områdets belägenhet i Västergötland och vid Göta älv förefaller vara ett naturligt val, och om detta accepteras av oss, kommer Eirik jarls och Olof Skotkonungs förbindelse med ett sjöslag utanför Göta älvs mynning att förstås som en naturlig följd. Ett slags här, på Olof Tryggvasons återfärd från Vendland, blir av även andra skäl nu lokaliserat till samma Brännöar som i sagan angivits för ett planerat bakhåll redan på hans färd mit Vendland.

Lösningen av scenariot vid Brännöarna ligger särskild i Halldor okristnes strof från c. 1010, som påvistats av mig i Trondheim 1997. Hans "hafvita hoefðu Hallands" är alltså enligt min mening Rivö huvud längst i nordost inåt Göta älvs mynning. Det är då detta "huvud" som enligt stofens fortsättning stängts med skeppen för tappe kungen. Härtill kommer, att Ksúli Thorsteinssons "firir suolþrur mynni" kan förstås som en motsvarande position i den skyddade farleden innanför Brännöarna, innan man söderifrån når huvudfarleden ut från Göta älvs mynning mot Danaholmen / *Svold; *holmen Svolds mynning.

Beträffande Eirik jarls skepp skall erinras om, att han hade sin "Järnbarden" mid i slaget. Den lade han vid sidan av "Fafner" (Ormen länge) i slutstriden, som jarlen vann "at holmi". Längs västgötasidan av Göta älv har stränder på många håll kunnat vara baser för Eirik jarls och Olof Skotkonungs skepp. På 1930-talet upptäcktes vraket av en vikingatida knarr i Åskekärr, c. 30 km från älvmyningen. De yngsta delarna av knarren är från omkring år 1000. Eirik jarls "Barden" eller "Järnbarden" synes ha varit en stor knarr; den beskrives ha varit "bordmikinn" (högbordad). Knarren finns på några håll som ortnamn i nuvarande Bohuslän. Vid Göta älv finns ortnamnet Knarrebanken vid Sollum i Hjærtum som är mittemot det område på västgötasidan som nu skall beröras.

Omrödet är i Åsbräcka, Flundre härad, "sjökrigarnas härad". I "Landamären och gränsstenar" (1975) har jag beskrivit en del av socknen Åsbräcka som en tidig dansk-norsk enklav i Västergötland från omkring 1027 och med den hypotetiska första gränsstenen mellan Sverige och Danmark, "a suntru asi". Min uppfattning nu är, att området varit aktuellt för norskt-danskt inflytande också redan före 1027, nämligen så tidigt som 995-1000. Anledningen är att den nordigaste av de sex Fråstadgårdarna, Fråstad n:o 1, har en avsöndring kallad Tingbersvall. De äldsta namnformerna är Frastada 1372; andra former är Frostada 1538, Fråsta 1540, Frosta 1552. Härav jag benägen tro, att eirik jarl kan ha haft ett Frosta-ting i exil återupprättat här under några år fram till Svolderslaget.

Området Älftrunnda finns nämnt i de norska riksgränshandlingarna från c. 1273 ur en norsk lagcodex som tillhört lagmansarkivet på Steig (Engeløy), Hålogalands tingsställe. Det rörde sig om ett område som normmännen gav upp sina krav på vid fredsförhandlingar c. 1273 i Eidskog och Magnor. En analys av namnformen ger vid handen, att det saknas ett attribut till vad som torde vara en form i genitiv pluralis: Älftrunnda. Attributet synes ha varit bortglömt sedan åtminstone 1270-talet. Mitt förslag till en lingvistisk restaurering är, att området i nuvarande Åsbräcka på Eirik jarls tid blivit betraktat som en *Frostaþings loeg Älftrunnda; älvtrönders Frostatingslag.

Området ligger ovanför fallen i Lilla Edet (Fuxerna), där fallhöjden i forsarna i nutiden är 6 meter; på vikingatid nog något lägre. Som anges av ortnamnet Edet, har man dragit båtar förbi forsarna. Ett ortnamnsbevis för att Göta älv även ovanför Fuxerna använts som skeppsled redan på vikingatiden är det nämnda ortnamnet Knarrebanken i Hjärtum. Det ger anledning antaga, att också någon del av det norska Elfsyssel kunnat hävdas av Eirik jarl från en tröndersk enklav på västgötasidan mittemot.

III. Runstenar

I anslutning till det sagda skall så erinras om läget nästan jämnt 100 år senare, när Magnus Barfot enligt Snorre Sturlassen eftersträvade ett utsträckt norskt inflytande över sveakungens bygder väster om Väneren, och anläggandet av en norsk borg på Kvaldensey (Kållandsö) kom att gälla bygder även söder om Väneren. Området med borgen blev återtaget av den svenske kung Inge. Som en av hövdingarna för den norska besättningen namnes Finn Skoptesson. Sedan normmännen fått avtåga, blev det ett förnyat norskt infall i Västergötland den följande våren och nu från trakterna kring Fuxerna vid älven. Då nämnes Finns bror Ögmund Skoptesson, som i sagan red vid Magnus Barfots sida, när de mötte överlägsna motståndare vid en fors och måste fly undan. Ögmund bad då att få kungens röda jacka och drog så förföljarna på sig, så att Magnus Barfot kunde nå skeppen vid älven.

I detta sammanhang vill jag hänvisa till en runsten i Västergötland, mindre än 20 km från Fråstadgårdarna, runstenen i Åsaka-Velanda, rest av Tyrvi efter Ögmund, hennes make. Ristningen visar samband med Eirik jarls tid, eftersom den hänföres till omkring år 1000. Stenen är unik i Sverige genom sin åkallan av guden Tor. M-runorna är av dansk typ med en lodrät stav genom en ring i stavens topp. Eirik jarl var danske kungens jarl i Norge. Ögmund nämnes som Thegn som är "äldre militärperson" (dansk-engelsk sammanhang). Samband med det tidigare anförda om Älftrunnda kan föreligga; i så fall Ögmund en underbefälhavare till jarlen, gift i Velanda och deltagare i Svolderslaget. Ömhuvudet över runslingans smala "valvbåge" kan visa på, att han var en Arnmödling (från Giske eller annan egendom i ätten). Ögmund/Ögmund-namnet finns belagt i släkten senare, bl. a. Ögmund Skoptesson enligt ovan, och också dennes farfar Ögmund Torbergsson, broder till Harald Härdrådes drottning Tora Torbergsdotter. Velandastenens betydelse som ett Svolderminne får bedömas av det sagda.

Det finns även två runstenar som redan i äldre forskning ansetts ha samband med Svolderslaget. Den ena finns i Råda i Västergötland nära Lidköping, och den andra finns i

Aarhus i Danmark. På den senare läses bl. a. ba x kunkar x barbusk (då konungar kämpade), och en motsvarande text finns på Råddastenen. Den äldre forskningens uppfattning har emellertid kommit att betvilas, till förmån för Helgeåslaget, men jag anser att Svolderslaget, det äldre slaget, redan av den anledningen bör komma i första rummet. Det visar sig också att de både runstenarnas positioner är rätt speciella i förhållande till den rekonstruerade slagplatsen för Svolderslaget vid Brännöarna. En rät linje mellan Råda och Aarhus visar sig på kartan gå i nära anslutning till Brännöarna, något som liksom pekar mot händelsens centrum. Avstånden till Brännö är c. 120 km för Råda och c. 200 km för Aarhus.

IV. Torgils Sprakalägg & slaget

Beträffande Svolderslaget återstår att nämna något som inte är medtaget i de gängse sagauppgifterna, där allt som tre kungar är deltagare i slaget. Det finns en fjärde kung, Torgils Sprakalägg, enligt uppgifter hos Åke Ohlmarks i två böcker. Siste kung i Skåne och innehavare av Strutkronan, "Skånes urgamla kungakrona", var alltså Torgils Sprakalägg, son till Toke Gormsson. Denne i sin tur förknippas genom runstenen i Hällestads kyrka i Skåne med slaget på Fyrisvallarna (at:ub:salum). Torgils Sprakalägg, nära 17 år gammal i Svolderslaget, var gift med Sigvalde jarls dotter, "drottning Ragnfrid av Skåne och Jomsborg". Skånekungen Strutharald, Toke Gormssons broder, skall redan kring 990 ha delgraderats till jarl av kung Svein. Men Sigvalde jarl, son till Strutharald, tog som hämnd kung Svein tillfånga, och därigenom kunde förmodligen viss självständighet för Skåne ändå bibehållas fram till Sprakaläggs regeringstid (989-1000). För detta synes Halldors strof tala, att freden bröts, när jarlen (Eirik jari) fått långskepp krävda från skånska skeppen. Om honom säger Ohlmarks i stället, att han seglade sitt skepp "Skånska Struten" som elfte och sista skepp i Sigvalde jarls styrka, den som följde Olav Tryggvason. Och slaget utföll olyckligt även för Torgils Sprakalägg, när det om honom sägs att både kung och krona tillsammans sjunkit till havets botten i sundet vid Svolder. Baneman var en av kung Sveins män, Tymme Oswaldsson från Tisvilde hamnplats på norra Själland. Men för Ohlmarks är det inte ett Svolder vid Brännöarna. I hans "Fornordistk ordbok" finns i stället "Svolder i Greifswalder Bodden".

Torgils Sprakalägg är en historisk person; genealogisk uppgift för hans död är år 1000, han finns nämnd hos Snorre Sturlason men bara indirekt på grund av flera framstående ättlingar; han var fader till Ulf jarl och farfar till Sven Ulfsson (Sven Estridsen), och Ulf jarls syster Gyda var moder till Harald Gudinesson (Englands kung Harold Godwinsson 1066). - Till slagplatsens läge för Torgils Sprakalägg vill jag anföra att Brännös norra udde heter Stussnäs/Stutsnäs (Stråsnäsudh 1699) och att ett forntida offerkast finns mot stranden i en bukt 1000 meter SV om udden. Jag vill gärna tro, att ett samband här kan finnas med "Skånska Struten", Strutkronan och den siste skånekungens öde.

V. Landamäret & Skotkonung

Danaholmen (*Svold) utanför Göta älvs mynning var en gång delad i tre delar. Detta har varit det första gemensamma märket för tre nordiska riken, antagligen redan från omkring 950. Den första riksgränsstenen på festlandet, ett landamäre mellan Sverige och Danmark innanför Danaholmen, har enligt min uppfattning en inristning av "Skotkonungs" (Olof Skötikonungs) egen symbol, hans signet. Denna särskilda sten, som jag påvisat 1991 och 1997, har jag funnit på en bergsrygg omkring 115 meter över havet i den gamla socknen Fässberg. Avståndet är omkring 16 km från Danaholmen (Danmark lilla, Danska liljan).

Ristningen har tre stora kristna symboler: Hjärta, Kors, Ankare. Stenen kallar jag 'Hjärtstenen', och i hjärtat finns två andra symboler och en text i 16 latinska versaler samt i en undre rad 6 romerska siffertecken och två punkter, angivande ordningstal:

DANOLSWII

XIII.VI.

Symbolerna i hjärtat är två ringar, vardera omkring 8cm lång korda. Den vänstra ringen är något skadad. Den högra ringen i hjärtat har i sig en symbol som ser ut som en kristen symbol. Jag anser det vara en sann symbol för Olof Skotkonung med hans hängivenhet för den kristna missionen i Sverige¹ och för hans namn som 'skotkonongaer'².

Den vänstra ringen kan ha haft en liknande symbol för den kristnade kung Svein. Den identiska kordan i vardera ringen kanske kan förklaras med de båda kungarnas släktförhållande: Kung Svein var styvfar, kung Olof styvson. DANOLSWII är i min tolkning DANOL för DANORUM ('daners') och SWII ('svears'). Kombinerat med respektive ringar torde alltså textdel och ring till vänster betyda: Signet för kungen över danerna (Kung Svein) samt textdel och ring till höger: Signet för kungen över svearna (Olof Skotkonung). Den återstående radens XIII.VI. torde visa på det 13:e året efter år 1000 (samt juni månad). Härav ges året 1013 för en första kristen riksgränsläggningsoverenskommelse mellan Sverige och Danmark.

Att denna sten inte endast hypotetiskt utan också i verkligheten en gång spelat en betydande roll mellan Sverige och Danmark framgår av vad tre gamla gränslistor påvisar, särskilt en uppgift i gränslistan från MS Sumlen, som är uppteckningar av John Bureus, Sveriges förste riksantikvarie. De tre listorna ger gränspositioner mellan medeltidens Sverige och Danmark i linje från Öland till en hamn vid havet. Den sista positionen är utan tvivel nära Röda Sten vid älvstranden i Göteborg. Som jämförelse finns det i ett dokument från 1502 om bl.a. Elfsborgs belägring 1502 angivet ett namn Wistein Reinin just i älvstranden på den tyske landsknekten Paul von Dolsteins bild- och textframställning. Också ett namn Lenmanstein finns med (av annan hand). Det är uppenbarligen ett alternativt namn till Wistein Reinin.

De tre gränslistorna är dokument från omkring 1500 (MS A6), omkring 1600 (MS Sumlen) och nära 1700 (MS Palmiskiöld), men de synes avse äldre gränsförhållanden, troligen från 1100-talet. MS A6 hänvisar till en gammal lagcodex 'G'. Alla tre listorna har en kvam som fjärde sista position, och Ortnamnsens uppgift om en 'Spillewattnsqwar' 1625 i Mölndalsfallen, Fässberg torde motsvara den Slägisqvarn/slogisqvarn/slagesqvarn som de tre gränslistorna har. Det finns nämligen ett gammalt verb 'slagna' av betydelsen att spilla eller flöda över. Mölndalsfallen får anses ha varit de mest betydande kvamfallen i Västsverige och avståndet från dem till Röda Sten är omkring 9 km, varav från älvstranden till 'Hjärtstenen' 6 km.

Här torde alltså en del av riksgränsen Sverige/Danmark i princip ha funnits både på vikingatid och under medeltiden fram till 1200-talets början. En gränsförflyttning söderut har enligt min uppfattning ägt rum först genom en fred 1210 mellan Sverige och Danmark. Det var den fred som efter kung Erik Knutssons seger vid Gestilren kom att befästas genom hans förmedling med danske kung Valdemars syster Rikissa. I anslutning härtill synes ett första steg i en förflyttning av gränsen söderut från bl.a. 'Hjärtstenen' ägt rum. En äldre gränslinje Brännö Rödsten - Kungsten & Röda Sten samt mot 'Hjärtstenen' i Fässberg har då ersatts av en rät gränslinje från Brännö Rödsten över grundet Valmesbåden i fjorden Kläven (klaeuærás) till Stora Amundöns dubbelröse (klyuær) ovanför Drottningviken samt vidare mot bl.a. Tutjärn (tutiaern). Ett återupprättande av Danaholmen som den gemensamma gränspunkten har i detta perspektiv sannolikt kommit till stånd först på Birger jarls tid. Först mot slutet av 1300-talet har antagligen gräns motsvarande i stort nutida landskapsgränsen för Halland vid och utanför kusten kunnat uppstå.

Det tredje sista gränsmärket i de tre gränslistorna har följande varianter: Skinnistein (A6), Siútrosterá (Sumlen), Skúrosteen (Palmiskiöld). MS A6 synes endast hänvisa till en gränssten. MS Palmiskiöld synes hänvisa till en sten med heraldisk 'skura' (jfr de ristade

¹ 'Olaph rex Sueonum christianissimus' Adam II 39 (37).

² VGL IV, 15. B59. Kungskronikans hskr c.1325 (o.1240).

kordorna), medan stenen i Sumlens benämning 'Siutrostera' med de Yngre Västgötalagens (MS B58) 'siutru'syftande på åsen där första stenen står, den första av de sex riksgränstenarna mellan Sverige och Danmark. De båda formerna med 'siu'- torde i grunden bero på feltolkning av någon art när det gäller staplar för bokstävar som i, n, u, i underliggande handskrifters gotiska stil. Båda namnen torde i stället avse 'snutru' som i MS AM28 (på runor), och innebörden i de båda fallen gälla en sten respektive en ås i samband med trosomvändelse. Stenen i Fässberg ('Hjärtstenen') har inte markerat enbart en tidig riksgrän utan också markerat att det inträtt en skiljelinje i tiden med de nya kristna trosuppfattningen.

VI. Sveakungens dop

Slutligen något om när kristnandet av Olof Skötkonung/Skotkonung har hänt. Vad jag stödjer mig på är uppgiften om dopet av 'seniorem Suigiorum' enligt brevet vintern 1008 från missionsbiskopen Brun. Brevets mottagare har varit Heinrich II, dåvarande tyske kungen, som blev kejsare 1014. Brevet finns i sin latinska avfattning i Giesebrechts 'Geschichte der deutschen Kaiserzeit', Band 2 (s. 600-604).

Det finns uppgifter om missionsärkebiskopen Brun i krönikan av Thietmar av Merseburg, som levde fram till 1018. I utgåvan av W. Trillmich (1974) nämnes den kontakt som Brun tog med kung Heinrich i Merseburg (1004), och där han så erhöll sin nämnda biskopsvärdighet i augusti eller november. Hans martyrdöd skall ha inträffat 9 mars 1009 i gränstrakter mellan Preussen och Ryssland. En tidsram ges sålunda för början av hans verksamhet i senare delen av 1004 och till nära nog årsskiftet 1007/1008 för brevet uppgifter. Det är att märka att redogörelsen för Sveakungens dop m.m. lämnas först översiktsvis i slutet av brevet, och även att detta förutsättes vara redan tidigare känt för kung Heinrich.

Min tolkning av texten är följande: ... Däribland, som inte är Kungen obekant, att vår biskop med Rodberto, den utvalde munken från oss, på andra sidan havet anförtrött evangeliet till Svearna. Hur de utsända förkunnarna anlät och sagt det mest sanna, att själve Sveakungen, vars gemål redan var kristen, Gud vare tack!, lät döpa sig med tusen man och hur sju folk (folkland) tillika upptogs av nåd kort därefter ...

En missionsbiskop och en munk är alltså utsända. Ansvarer synes ytterst ha vilat på missionsärkebiskopen Brun, som torde varit den som redan tidigare underrättat kung Heinrich om missionen. Tiden för händelsen antages därför böra ligga snarare i början av perioden 1005-1007 än mot slutet. Utrymme för ett alternativt skeende före 1005 är ej stort.

Några hänvisningar

I. First boundary Stone at Suntru Asi and Snutru Ase. (1991)

"Austr til Elfi" – Kring Elfsysse tiden 995-1030. (1997)

Bengt Holmströms bidrag i 8:e & 10:e Internationella Sagakonferenserna i Göteborg och Trondheim.

II. OGB X, Inlands Torpe härad (1942), s. 103: „Knarrebanken Hjærtum Sollum, vid älven. Förre leden är säkerligen gen. pi. Knarra av fvnord. Knorr, m. 'ett slags handelsfartyg'."

III. Velandastenen, Sevärdheter i Dalsland och Västergötland (1982), s. 101/102.

Sven B.F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 120.

Rådastenen, Sven B.F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 86/87.

Aarhusstenen, Niels Åge Nielsen, Danske runeinskrifter (1983), s. 146/147.

IV. Åke Ohlmarks, Konungariket Skånes undergång (1975).

Åke Ohlmarks, Striden om strutkronan (1976). S. 28 Skånes landsting, Tre Högars ting mellan Lund och Dalby

Åke Ohlmarks, Fornnordisk ordbok (1975), s. 123 (Olav Tryggvason).

V. Danaholmen (*Svold). Ett holländskt 1600-tals sjökort, „het Inkommen en Reeden van Gottenborg”, synes omedvetet påverkat av Danaholmens gamla tredelning visa detta genom 3 olika holmar i stället för en: Swerds Skar, Lilla Danmark, Lilla Swerige och i så fall med en tänkt utveckling för det första namnet från Svold till Swerd: svold > sword > sward > swerd (jfr namnet Grunsword of Danholmen i mitt bidrag “Austr til Elfi” 1997, s. 276).

*) Adam von Bremen (W. Trillmich, 1978), s. 274.

***) VGL, Collin-Schlyter (1827), s. 298.

VI. Thietmar von Merseburg (W. Trillmich, 1974), s. 3422, 344.

W. Giesebrecht, s. 604:

“... Inter haec non lateat regem, quod episcopus noster cum egregio monacho, quem nostis, Rodberto ultra mare i evangelium Svigis transmiserat. Quomodo venientes nuncii verissime dixerunt, ipsum seniore[m] Suigiorum, cuius dudum uxor christiana erat, gratias Deo! baptizavit, cum quo mille homines et septem plebes eandem gratiam mox ut receperunt. ...”